

УДК 793.3.01.08

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-3-40>**Петро ФРИЗ,***orcid.org/0000-0002-5950-6239*

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри вокально-хорового, хореографічного та образотворчого мистецтва

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *petrfryz@gmail.com***ІМПРОВІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНІЙ ХОРЕОГРАФІЇ**

У статті обґрунтовано зміст поняття «імпровізація» стосовно хореографічного мистецтва. Танцювальну імпровізацію розглянуто як здатність виконавця самостійно створювати танець безпосередньо в процесі його виконання, керуючись власним танцювальним темпераментом, суб'єктивним сприйняттям музики, характеру і послідовності дій. З'ясовано, що танцювальна імпровізація – це реальна можливість самовираження в танцювальному русі, що дозволяє танцівнику розкрити прихований творчий потенціал, проявити артистичність, вільно і природньо передавати свої емоції та ідеї через танцювальний рух. Відзначено, що танцювальна імпровізація сприяє розвитку уяви та креативності, розкутості та рішучості, хореографічної виразності та індивідуальності.

Визначено основні аспекти розвитку імпровізації в сучасному хореографічному мистецтві; уточнено поняття «імпровізаційні вміння» як спонтанні, безпосередні, комунікативні, творчі дії в короткий проміжок часу, що виконуються для створення суб'єктивно нового творчого продукту на основі особистісного досвіду та уяви. Основною характеристикою імпровізації в усіх видах мистецтва є свобода, що проявляється у зміні стандарту, побудованому на набутому досвіді.

Узагальнено поняття «імпровізаційні вміння» як дії актора зі створення сценічного образу та власного хореографічного твору в структурній імпровізації або на вільну тему в спонтанній імпровізації. Виокремлено педагогічні принципи, які закладено в основу методики, що забезпечує безперервність і послідовність процесу формування імпровізаційних умінь. Запропоновано комплекс вправ з розвитку імпровізації як засобу збагачення хореографічної лексики.

Завдання педагога-хореографа – розвивати здібності до імпровізації, постійно підтримувати у здобувача освіти бажання творчого самовираження, прояву фантазії, допомагати набувати почуття внутрішньої і зовнішньої свободи, впевненості, виховувати вміння насолоджуватися танцем.

Ключові слова: імпровізація, танцювальна імпровізація, імпровізаційні вміння, контактна імпровізація, сучасний танець, хореографічна лексика.

Petro FRYZ,*orcid.org/0000-0002-5950-6239*

PhD of Art Studies,

Associate Professor at the Department of Vocal and Choral, Choreographic and Fine Arts

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *petrfryz@gmail.com***IMPROVISATION AS A MEANS OF DEVELOPING VOCABULARY
IN CONTEMPORARY CHOREOGRAPHY**

The article substantiates the meaning of the concept of «improvisation» in relation to choreographic art. Dance improvisation is considered as the ability of the performer to independently create a dance directly in the process of its performance, guided by their own dance temperament, subjective perception of music, character and sequence of actions. It is found that dance improvisation is a real opportunity for self-expression in dance movement, allowing the dancer to reveal hidden creative potential, show artistic talent, and freely and naturally convey their emotions and ideas through dance movement. It has been noted that dance improvisation contributes to the development of imagination and creativity, openness and determination, choreographic expressiveness and individuality.

The main aspects of the development of improvisation in contemporary choreographic art have been identified; the concept of 'improvisational skills' has been clarified as spontaneous, immediate, communicative, creative actions in a short period of time, performed to create a subjectively new creative product based on personal experience and imagination. The main characteristic of improvisation in all types of art is freedom, which manifests itself in a change in the standard based on acquired experience.

The concept of «improvisational skills» is generalised as the actions of an actor in creating a stage image and their own choreographic work in structural improvisation or on a free theme in spontaneous improvisation. The pedagogical principles underlying the methodology, which ensure the continuity and consistency of the process of developing improvisational skills, are highlighted. A set of exercises for developing improvisation as a means of enriching choreographic vocabulary is proposed.

The task of the teacher-choreographer is to develop improvisational abilities, to constantly support the desire for creative self-expression and imagination in students, to help them acquire a sense of inner and outer freedom and confidence, and to cultivate the ability to enjoy dance.

Key words: improvisation, dance improvisation, improvisational skills, contact improvisation, contemporary dance, choreographic vocabulary.

Постановка проблеми. Танцювальна імпровізація – один із феноменів сучасної танцювальної культури. У ХХІ столітті імпровізація є відмінною рисою і основою естетики сучасного танцю, ключовим компонентом танцювальних постановок і хореографічних систем. Імпровізація, як певна філософія танцю, відіграє важливу роль у створенні танцю, художнього хореографічного образу.

Айседора Дункан використовувала імпровізацію як базову методику навчання техніці «вільного танцю». В основі її техніки імпровізації покладено було імітацію тілесних образів з полотен шедеврів світового живопису епохи Ренесансу, силуетів і поз шедеврів скульптури і вазопису Стародавньої Греції, а також спостереження за явищами природи, природні рухи людського тіла (Грек, 2019: 464). На думку Є. Янина-Ледовської «у процесі розвитку імпровізація вирішувала різні завдання: від самовираження творчої особистості танцюриста до пошуку нових форм і дослідження можливостей руху в процесі формування танцювальної манери» (Янина-Ледовська, 2010: 248).

Імпровізація в сучасному танці є перспективним напрямком хореографії, який розширює межі традиційного виконавства. Охоплюючи фізичні, розумові, інтелектуальні здібності, вона розвиває особистість виконавця і є засобом розкриття творчого потенціалу. Імпровізація через синтез різних технік танцю стає засобом взаємозбагачення та розширення діапазонів хореографічних стилів і технік загалом, засобом створення унікального хореографічного матеріалу.

Аналіз досліджень. Проблема танцювальної імпровізації була предметом досліджень В. Грек, Л. Мови, Г. Коновалової, Л. Хоцяновської та ін., які розглядають танцювальну імпровізацію як особливий вид хореографічної діяльності, за якого носієм художнього змісту є сам процес хореографічної діяльності, що відбувається у просторі та в часі. У науковій літературі феномен імпровізації розглядається також як іманентна характеристика творчого процесу, що виводить її на рівень одного з провідних концептів у дослідженні творчості та креативної природи хореографічного мистецтва. Імпровізаційність – це властивість, що дає змогу дати міцну фундаментальну основу танцювальному виконавству і, як наслідок, – це основа балетмейстерської майстерності (Коновалова, 2011: 73).

Мета дослідження – виявлення сутнісних ознак імпровізації як засобу розвитку хореографічної лексики.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз поняття «імпровізація» дає змогу розглядати її як компонент творчої діяльності, який супроводжує процес створення хореографічного твору – від формування задуму до виконання, його впливу на глядача (Перова, Майбенко, 2022: 142). У процесі розвитку імпровізація вирішувала різні

завдання: від самовираження творчої особистості танцюриста до пошуку нових форм і дослідження можливостей руху в процесі формування танцювальної манери. Як техніка проявилась в експериментальних постановках Ф. Дельсартра, Е. Далькроза. Опісля набула значної популярності у творчості А. Дункан, Р. Лабана та їхніх учнів. «Коріння імпровізації як дослідження лежать у першій половині ХХ століття. Серед безлічі течій, що вплинули на розвиток цієї категорії, можна назвати розвиток гімнастики Дельсартра, філософію Джона Дьюї та експерименти засновників танцю модерн» (Матушкіна, 2014: 100).

Провідним імпульсом у школі Айседори Дункан виступав пошук джерела рушійної сили в чуттєвій природі і психічній індивідуальності танцюриста, його глибинних мотивів і потенціалу. «Ми називали це новою системою танцювання, але в реальності це не було системою. Я слідувала своїй фантазії та імпровізувала, навчаючи будь-якого образу, що приходив у моє серце», – писала Айседора у своїй книзі «Моє життя» (Янина-Ледовська, 2010: 248). Стихійна природа творчих пошуків Дункан і відмова від формування і закріплення методологічних принципів обґрунтовує відсутність чіткого уявлення про систему навчання імпровізації в рамках школи «вільного танцю». Учениця Дункан Джанін Шульц так пояснює цей принцип: «Окремі вправи мали назви, але загалом різко підкреслювалася відмова від формулювання власного танцювального коду. Айседора, або Ірма Дункан, називала вправи за назвою повсякденних рухів або музичним змістом, який визначав ритм руху. Водночас рухи повсякденності та музичний ритм, що надихають танець, відігравали важливу роль» (Драч, 2018: 153).

На думку Д. Шарикова А. Дункан володіла мистецтвом імпровізації майже досконало, але техніка її танцю була нескладною, вона не втомлювала танцівницю вивченням важких па, які потребували школи, точності та виснажливих екзерсисів. Їй не потрібні були ані «сюжет», ані костюм, ані декорації, обов'язкові для балетного спектаклю. Усе це вона замінила технікою перетілення в образ (Шариков, 2012: 142). Попри це, як стверджує мистецтвознавець, А. Дункан «повернула танцю емоційну волю, зробила його одним з найпряміших виразів душі людини».

Дослідники цього явища зауважують, що імпровізація – це не просто стихійність, а усвідомлена спонтанність, доповнена досвідом уважності та самоспостереження, довірливістю й рефлексією власних почуттів, набуттям цілісності й повноти світовідчуття й самовираження. Імпровізація в сучасному танці поширена у величезному культурному пласті хореографії кінця ХХ – початку ХХІ ст., об'єднує в собі різні модні танцювальні течії, які виражають почуття і настрої

танцівників, є вільним і універсальним виявом їхньої творчості.

У процесі подальшого розвитку сучасного танцю імпровізація стала виступати не тільки методом вивчення нового танцювального напрямку, а й методом розроблення та пошуку нової хореографічної лексики. Імпровізація або «спонтанна комбінація» (термін Р. Лабана) в техніці «виразного танцю» була зорієнтована на процес пошуку додаткових виразних можливостей тіла і нових лексичних форм (Грек, 2019: 465). Як стверджував Р. Лабан, у вільній танцювальній техніці, тобто в техніці без окресленого або заздалегідь приписаного стилю, виникає і відпрацьовується цілий спектр елементів руху. Зі спонтанних комбінацій цих елементів виникає практично нескінченне різноманіття кроків і жестів, які залишаються в розпорядженні танцюристів.

У сучасному танцювальному мистецтві виділяють кілька видів імпровізації: традиційну імпровізацію, модерністську імпровізацію, постмодерністську імпровізацію.

Під традиційною імпровізацією розуміється «імпровізація всередині певної танцювальної стилістики, пряма або формальна спадщина фольклорних традицій». У той час як модерністська імпровізація має на увазі «романтичну школу імпровізації в танці модерн, що виросла з творчості А. Дункан. Представники цього напрямку вважають, що почуття і стан можуть бути безпосередньо виражені в русі» (Матушкіна, 2014: 101). У цьому контексті більша увага приділяється емоціям і рухам, у яких вони виражаються, нівелюючи значення композиції. І, нарешті, постмодерністська імпровізація, що включає імпровізаційний танцтеатр і танцперформанс. Так чи інакше, всі види імпровізації спрямовані на пошук нових варіантів і можливостей втілення індивідуальності танцюриста в русі.

Крім розглянутої класифікації в науковій літературі розроблено кілька класифікацій танцювальних імпровізацій, що диференціюються за ознаками:

- кількості суб'єктів творчої діяльності – групові та індивідуальні;
- мети реалізації творчого процесу – розвиток творчої уяви та фантазії, вироблення індивідуального стилю виконання, вираження емоцій та почуттів мовою рухів, навчання; характеру стимулюючих засобів: образні, музичні, «живий живопис», «жива скульптура», синкретичні, наслідування;
- тематики – вільна тема, пропонована тематика.

Серед зазначених класифікацій заслуговують на увагу групові імпровізації, що дають змогу танцюристам творчо реалізувати й матеріалізувати в русі свої емоції та думки в колективі.

Слід відзначити значення навчальної імпровізації, яка застосовується для практичного закрі-

плення освоєної хореографічної лексики. Учасникам пропонується створити хореографічний імпровізаційний образ, використовуючи заданий викладачем танцювальний елемент.

Імпровізація, яка виступає як засіб розвитку творчості майбутніх педагогів-хореографів, стає важливою складовою роботи над постановкою танцю у процесі виконання педагогічних та хореографічних завдань, розвиває тимчасові та просторові орієнтири, збагачує пластику як мову тіла, удосконалює танцювальні навички, виробляє навички до самовираження, усуває різні психологічні та фізіологічні комплекси, а також дозволяє «обходити» їх або не робити домінуючими, удосконалює професійну підготовку, розвиваючи індивідуальну й колективну творчість педагогів-хореографів.

Оволодіння імпровізацією як засобом розвитку творчості вимагає пошук відповідних шляхів розв'язання, стимулів і прийомів розвитку імпровізації, обґрунтування практичних розробок вправ з імпровізації в танці як засобу розвитку хореографічної лексики.

Враховуючи, що з кінця ХХ століття на процес освіти все більший вплив мають інтернет-технології та електронні засоби комунікації, які стали практично середовищем сучасної молоді, викладачі дають здобувачам освіти індивідуальні завдання, щоб ті ознайомилися і проаналізували напрямки сучасного танцю через наведені взірці, представлені у мережі Інтернету, обговорили це на заняттях. Студенти повинні зрозуміти, що найважливішою сутнісною характеристикою імпровізації в сучасному танці є оновлення хореографічної лексики, удосконалення естетичних, духовних потреб публіки і самих танцюристів. Імпровізація дасть змогу використати свій тілесний досвід у створенні танцю, оскільки це встановлення особливих стосунків із власним тілом, розвиток умінь відчувати природні імпульси та легко наслідувати їх. Саме за цих умов проявляється індивідуальність здобувачів освіти, здійснюються інновації в практиці навчання танцю.

На початковому етапі навчання імпровізації через опанування базових технік контактної імпровізації, звільняючись від тілесних затисків, танцівник відкриває для себе нові можливості самовираження в танці через творчі та фізичні вправи, через ігри та імпровізаційно-танцювальні рухи. Ці вправи стають основою навчання, оскільки контактна імпровізація – це не тільки набір технічних елементів, поз, а насамперед практика усвідомлення себе в просторі з партнером в єдиному потоці руху.

Як стверджують Г. Перова, О. Майбенко, контактна імпровізація існує як форма взаємодії двох і більше виконавців, у результаті чого виникає модель технічного виконання конкретного завдання (Перова, Майбенко, 2022: 143). У процесі

формування індивідуального мислення виконавця формуються його імпровізаційні навички, здатність відчувати форму руху. Наступним етапом є розвиток відносин. Будь-який елемент руху, будь-яка гра перебувають у постійному розвитку, що проявляється через конкретні технічні прийоми: зміна темпу (прискорення, сповільнення), зміна рівнів вертикалі виконання (верхній, середній, нижній), розвиток ритму рухів (рівномірний, дрібний, скомпований). Для створення єдиної танцювальної композиції виконавцю на допомогу приходить відеозйомка. Стів Пекстон, засновник контактної імпровізації, зазначав, що без відео багато спостережень і відкриттів, що лягли в основу техніки танцю, не були б зроблені. З огляду на те, що відеозапис звукує спектр реальності, але водночас надає унікальну можливість «перемотувати назад», танцівник аналізує деякі епізоди хореографічної імпровізації, знаходячи нові можливості осмислити її. Так створюється композиція сучасного танцю, створена засобами контактної імпровізації.

Композиція сучасного танцю передає чуттєвий світ виконавця і його взаємовідношення зі світом зовнішнім. Майстерність полягає в умінні вибудувати внутрішню драматургію, чергуючи епізоди, їхній неочікуваності (тобто в умінні вміло визначити, з якого місця його розпочинати, і в якому ритмі, якими додатковими засобами його наповнити і як змінити).

Методи моделювання стосунків у контактній імпровізації, створення композиції танцю засобами контактної імпровізації та аналіз відеозйомки дають змогу підвищувати рівень навчання майбутніх спеціалістів і сприяють їхньому подальшому професійному та особистісному зростанню. За своєю суттю всі завдання, які пропонуються студентам для створення та аналізу імпровізації, спрямовані на те, щоб стимулювати активність виконавців як суб'єктів творчої діяльності, сприяють розвитку творчого потенціалу, породжують потребу в самостійному пошуку нових лексичних засобів.

Комплекс вправ з розвитку імпровізації як засобу збагачення хореографічної лексики у майбутніх хореографів включає імпровізаційні вправи для різних частин тіла, які спрямовані на навчання імпровізації за допомогою авторського поєднання раніше вивчених окремих елементів в новій варіації:

- нахилів і поворотів голови;
- підйомів вгору і опускання вниз плечей, по черзі і разом «вісімкою» і круговими рухами;
- рух по півколу і по колу, назад і вперед грудною кліткою;
- різних вправ для суглобів, пальців ніг; ступнів; без опори на ноги (лежачи на спині) і з опорою на ноги (стоячи), зі зміною опорної ноги;
- руху для різних частин рук (кисті, долонь, ліктів, плечей), підйомів вгору, опускань вниз і відведення в сторони.

Майбутнім хореографам дають завдання:

– здійснити пошук рухів, комфортних для тіла, занурюючись у внутрішній світ і відстежуючи власні відчуття;

– вирішити конкретне педагогічне і хореографічне завдання – дотягуючись і дістаючи потрібний предмет, розбити його або притиснути до себе, ніби щось цінне; торкаючись до когось, показати, як відчуваєш задоволення або страх, неприйняття; кидаючи предмети від образи, хитатися від задоволення на гойдалках, в гамаку, погойдуватися в човні мріючи;

– зображати елементи, різні за розміром; створювати різноманітні фігури навколо себе; малювати предмети тілом, змінюючи через рух форму свого тіла.

Викладач ділить студентів на дві групи: авторів імпровізації та експертів. Група авторів демонструє свої творчі пошуки, а група експертів їх оцінює, проводить аналіз й організує обговорення. Критеріями оцінки є: динаміка рухів, яскравість хореографічних образів, виразність почуттів, їх просторовий фокус, наскільки цікавим є творче вирішення, чи завдання сприяє професійному вдосконаленню, чи задовільняє естетичні та емоційні враження глядачів?

Майбутні хореографи повинні навчитися не боятися фізично контактувати з предметами і людьми, а повинні навчитися пізнавати своє тіло і навчитися концентруватися, бути уважними, відпрацьовувати імпровізаційні навички для розвитку навичок безпечного перебування у просторі.

Існує низка методичних рекомендацій, методів, прийомів, які дають змогу опанувати техніку танцювальної імпровізації, починаючи від найпростіших вправ, які виявляють зв'язок свідомого і підсвідомого, активізують фантазію, увагу як до особистого психологічного стану, так і до того, що відбувається в даному соціумі загалом, і закінчуючи складною формою взаємодії членів танцювальної групи, яка призводить до виникнення етюдної форми хореографічного дійства, танцю, перфомансу. Безпосередній взаємозв'язок танцювальної імпровізації з такими напрямками танцю, як модерн, джазовий танець, contemporary dance, веде до підвищення інтеграції та спадкоємності міждисциплінарних зв'язків, що, зрештою, позначається на підвищенні якості освіти в галузі сучасної хореографії.

Як ми могли переконалися на прикладі діяльності балетмейстерів, що працюють у жанрі танцювальної імпровізації, у сучасній хореографії проявляється чимало стильових рис, притаманних тільки танцювальній імпровізації. Сучасний танець не має чітко визначених стильових або жанрових меж, і в цьому його головна відмінність від решти хореографії. У його лексику входять всі види руху тіла – особливо ті, в яких найбільш яскраво вира-

жена дія. По суті, сучасний танець відроджує імпровізацію як мистецтво композиційного мислення, що об'єднує балетмейстера і танцюриста як однодумців. Постановнику належить ідея і виявлення танцювальної драматургії хореографічної композиції, виконавцю – основна частина танцювальної лексики. Імпровізація в будь-якій своїй формі – це одне з найголовніших джерел нових рухів, хореографічної лексики, технік, які надають матеріал для відтворення життя, а також нових ідей і нового бачення мистецтва танцю.

Таким чином, імпровізація в сучасному танці розв'язує творчі завдання, пов'язані з пошуком нових лексичних форм; з вивченням виразальних можливостей людського тіла в танці та навчанням техніки сучасного танцю. А головне – формуванням і розви-

тком індивідуальної манери виконавця, розкриттям його внутрішнього потенціалу в природному русі.

Висновки. Танцювальна імпровізація – це потужне явище, один із феноменів сучасної хореографічної культури. Тому в навчанні сучасної хореографії на мистецьких спеціальностях закладів освіти важливо приділити увагу впровадженню інноваційних методів імпровізації, що сприятиме формуванню творчої особистості танцівника, самовдосконаленню професійних навичок та умінь та розвитку здатності до самовираження. Проблемою подальшого наукового дослідження має стати пошук таких методів і прийомів розвитку імпровізації, обґрунтування практичних розробок вправ з імпровізації в танці як засобу розвитку хореографічної лексики танцю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грек В. А. Імпровізація в хореографії: поліаспектність проявів. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. Вип. 2. С. 463–466.
2. Драч Т. Становлення суміжних з модерном напрямів хореографії в Україні. *Молодий вчений*. 2018. № 5. С. 151–155.
3. Коновалова Г. О. Контактна імпровізація як елемент вдосконалення професійної майстерності танцівника. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Серія : Мистецтвознавство*. 2011. Вип. 25. С. 72–76.
4. Матушкіна М. В. Танцювальна імпровізація: витоки та історія розвитку на початку ХХ століття. *Теорія та практика у суспільному розвитку*. 2014. № 9. С. 98–101.
5. Перова Г. О., Майбенко О. О. Імпровізація в хореографії: історико-хронологічні та соціальні ракурси. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2022. Вип. 2. С. 142–147.
6. Хоцяновська Л. Ф., Рехвіашвілі А. Ю. Методика виконання імпровізації та контактної імпровізації: навчальний посібник. Київ : КНУКіМ, 2017. 104 с.
7. Шариков Д. І. Імпресіонізм та імпровізація у сучасній хореографії. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2012. Вип. 1. С. 141–144.
8. Янина-Ледовська Є. В. Напрямки та тенденції розвитку контактної імпровізації у контексті сучасної хореографії. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2010. № 1. С. 247–249.

REFERENCES

1. Hrek V. A. (2019). Improvizatsiia v khoreohrafii: poliaspektnist proiaviv [Improvisation in choreography: multifaceted manifestations.]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. Vyp. 2. S. 463–466. [in Ukrainian].
2. Drach T. (2018) Stanovlennia sumizhnykh z modernom napriamiv khoreohrafi v Ukraini. *Molodyi vchenyi* [The emergence of choreography trends related to modernism in Ukraine]. № 5. S. 151–155. [in Ukrainian].
3. Konovalova H. O. (2011). Kontaktna improvizatsiia yak element vdoskonalennia profesiinoi maisternosti tantsivnyka [Contact improvisation as an element of improving a dancer's professional skills]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv. Serii : Mystetstvoznnavstvo*. Vyp. 25. S. 72–76. [in Ukrainian].
4. Matushkina M. V. (2014). Tantsiuvalna improvizatsiia: vytoky ta istoriia rozvytku na pochatku XX stolittia [Dance improvisation: origins and history of development in the early 20th century]. *Teoriia ta praktyka u suspilnomu rozvytkovi*. № 9. S. 98–101. [in Ukrainian].
5. Perova H. O., Maibenko O. O. (2022). Improvizatsiia v khoreohrafii: istoryko-khronolohichni ta sotsialni rakursy [Improvisation in choreography: historical, chronological and social perspectives]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. Vyp. 2. S. 142–147. [in Ukrainian].
6. Khotsianovska L. F., Rekhviashvili A. Yu. (2017). Metodyka vykonannia improvizatsii ta kontaktnoi improvizatsii: navchalnyi posibnyk [Techniques for performing improvisation and contact improvisation]. Kyiv : KNUKiM, 104 s. [in Ukrainian].
7. Sharykov D. I. (2012). Impresionizm ta improvizatsiia u suchasni khoreohrafi [Impressionism and improvisation in contemporary choreography]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. Vyp. 1. S. 141–144. [in Ukrainian].
8. Ianyina-Ledovska Ye. V. (2010). Napriamky ta tendentsii rozvytku kontaktnoi improvizatsii u konteksti suchasnoi khoreohrafi [Directions and trends in the development of contact improvisation in the context of contemporary choreography]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv*. № 1. S. 247–249. [in Ukrainian].